

Tekstivastine

Puhutun ja kirjoitetun kielen kehityksen vaikeudet -podcast

Jenni Puttonen ja Tiina Siiskonen

Jenni: Minun nimeni on Jenni Puttonen. Koulutustaustaltani minä olen erityisluokanopettaja ja teen väitöskirjaa, jonka keskiössä on lukemisen ja matematiikan vaikeuksien päällekkäistyminen.

Tiina: Minä olen Tiina Siiskonen. Olen työskennellyt erityisopettajana, kouluttajana ja tutkijana. Minun erityisenä mielenkiinnon kohteenani ovat olleet kielenkehityksen vaikeuksien yhteydet lukemaanoppimiseen.

Tässä podcastissa me kuvaamme kielenkehityksen vaikeuksien erilaisia ilmenemismuotoja, niihin liittyviä käsitteitä ja niiden yhteyksiä lukutaidon omaksumiseen.

Jenni: Kielenkehityksen vaikeuksiin taitaa liittyäkin aikamoinen käsiteviidakko.

Tiina: Niin. Kielenkehityksen vaikeuksilla voidaan tarkoittaa melkoisen laajaa kirjoa erilaisia, luonteeltaan erityyppisiä ja eriasteisia vaikeuksia, jotka vaikuttavat kehitykseen, oppimiseen ja toimintakykyyn monella eri tavalla. Niistä on käytetty erilaisia nimityksiä riippuen siitä, miten ne on määritelty tai rajattu.

Jenni: Eikö vaan, se kehityksellinen kielihäiriö taitaa olla termeistä uusin ja tiukimmin rajattu termi, jota käytetään muun muassa kielellisten vaikeuksien diagnosoinnissa. Vastaava, aiemmin käytetty termihän oli kielellinen erityisvaikeus. Ja sitä ennen diagnosoimiseksi oli tavallisimmin dysfasia, jonka kriteerit olivat jonkin verran kehityksellistä kielihäiriötä väljemmät.

Tiina: Joo. Diagnostiset kriteeritkin ovat muuttuneet vuosien varrella, eivätkä kaikki kielenkehityksen vaikeudet tietenkään täytä diagnostisia kriteereitä. Vaikeudet voivat olla lievempiä, kapea-alaisempia tai pelkästään puheen tuottamiseen liittyviä tai sitten kielellisiä vaikeuksia monimuotoisempia, jolloin niihin liittyy muutakin kuin kielellisiä ongelmia.

Mehän tiedetään, että jopa lähes 20 prosentilla alle kouluikäisistä lapsista puheen ja kielenkehitys viivästyy, mutta vain pieni osa heistä täyttää kehityksellisen kielihäiriön diagnostiset kriteerit.

Jenni: Eikö joku viisas ole sanonut, että yhtä oikeaa määritelmää ei ole olemassa, vaan määritelmät vaihtelevat käyttötarkoituksen mukaan?

Esimerkiksi tässä podcastissa me puhutaan puhutun ja kirjoitetun kielen kehityksen vaikeuksista, koska halutaan korostaa puhutun ja kirjoitetun kielen välisiä yhteyksiä.

Tiina: Juuri niin. Sehän me tiedetään, että puhutun ja kirjoitetun kielen vaikeudet ilmenee eri tavoin eri kehitysvaiheissa. Pienellä lapsella ne näkyy usein viivästyneenä ja hitaana puhumaan oppimisena. Puhe voi olla epäselvää tavallista pidempään, jos lapsella on vaikeuksia esimerkiksi äänteiden tuottamisessa. Sanavarasto voi kasvaa hitaasti, ja sanojen taivuttaminenkin voi olla tavallista vaikeampaa. Ongelmia voi olla myös kielen ymmärtämisessä.

Jenni: Ja itse asiassa nämä kaikki kielenkehityksen vaikeudethan ovat samalla lukutaidon kehityksen riskitekijöitä. Ja eikös varsinkin ihan pienillä lapsilla kehityksessä voi olla aika paljonkin yksilöllistä vaihtelua ilman, että kyseessä olisi mikään erityinen ongelma? Esimerkiksi jollakin kaksivuotiaalla lapsella voi olla vain yksittäisiä sanoja, jollakin niiden lisäksi muutama kahden sanan ilmaus ja joku kolmas voi käyttää jo puheessaan pidempiäkin lauseita.

Tiina: Joo. Ennusteet tarkentuvat tietenkin iän myötä ja riski on suurempi silloin kun vaikeudet kasautuvat ja varsinkin, jos niihin liittyy vielä ymmärtämisen vaikeuksia.

Kouluiässä vaikeuksien painopiste siirtyy sitten puhutusta kirjoitettuun kieleen. Tietenkin samat vaikeudet heijastuvat myös vieraiden kielten oppimiseen, matematiikkaan ja yleensäkin lukemalla oppimiseen.

Jenni: Tuohan kuulostaa siltä, että kyse olisi tosiaan samojen kielellisten vaikeuksien jatkumosta, jos vaikeuksien painopiste vaan siirtyy vähitellen puhutusta kirjoitettuun kieleen.

Sehän me tiedetäänkin, että lukivaikeuksilla ja kielenkehityksen vaikeuksilla on aika paljon yhteistä: niillä molemmilla on samantapaiset poissulku- ja erotusdiagnostiset kriteerit, molemmissa on vahvasti perinnöllinen tausta, ne esiintyvät samoissa suvuissa, päällekkäistyvät usein, eikä yleisyydessäkään ole paljon eroja.

Tiina: Joo. Tämmösiä näkemyksiä on esitetty ja hyvin perusteltukin, mutta kielelliset vaikeudet on kuitenkin aika monimuotoisia ja niiden yhteydet lukemisvaikeuksiin siksi vaihtelevia. Esimerkiksi lukivaikeuksille tyypillisiä fonologisia tai nimeämisvaikeuksia ei ole kaikilla lapsilla, joilla on kielellisiä vaikeuksia, vaikka useimmilla niitä tietenkin onkin. Tavallisesti näiden lasten lukemisvaikeudet ja ongelmat kirjoitetun kielen käytössä ovat tyypillisiä lukivaikeuksia laaja-alaisempia, mutta joillakin lukeminen sinänsä saattaa olla sujuvaa, mutta vaikeudet näkyvät sitten ymmärtävässä lukemisessa ja tuottavassa kirjoittamisessa.

Jenni: Sanoit, että kielelliset vaikeudet ovat hyvin monimuotoisia ja lukemisvaikeudetkin voivat olla erilaisia. Kuulostaa siltä, että kielenkehityksen vaikeudet eivät ole ihan samanlaisia kaikilla lapsilla. Mistä erot johtuvat?

Tiina: Kielenkehityksen vaikeuksia voi olla kielen eri osa-alueilla ja eri kohdissa kielellistä järjestelmää. Siksi ongelmat näkyvät yksilöllisinä yhdistelminä eri lapsilla. Niitä voi olla vain joillakin kielen osa-alueilla ja joillakin ne ovat lieviä ja joillakin taas vaikeampia. Se tiedetään, että mitä useammalla kielen eri osa-alueella vaikeuksia on ja mitä suurempia ne on, sitä laaja-alaisempia ja suurempia ovat myös lukemis- ja kirjoittamisvaikeudet.

Niin hei, mitäs ne kielen eri osa-alueet olivatkaan?

Jenni: Ne voidaan jakaa viiteen osa-alueeseen:

1. fonologia eli äännejärjestelmän hallinta,
2. morfologia, jossa kyse on sanojen muodostamisesta ja taivuttamisesta,
3. syntaksi eli lauseiden muodostaminen,
4. semantiikka, joka liittyy sanojen ja ilmausten merkitysten ymmärtämiseen
5. ja sitten se pragmatiikka, ne kielen käyttötaidot

Tiina: Just. Lisäksi vaikeuksia voi olla eri kohdissa kielellistä järjestelmää. Ne voivat näkyä myös jo heti kuullun puheen hahmottamisessa tai sitten puhetta itse tuottaessa puhemotoriikassa, sananlöytämisen- ja nimeämisen vaikeuksina, sanavaraston puutteina ja kielellisen muistin ongelmina.

Jenni: Mitä ne fonologiset eli äännejärjestelmän hallinnan vaikeudet käytännössä tarkoittavat? Onko ne esimerkiksi niitä ärrä- ja ässävikoja?

Tiina: R- ja S-virheet ovat tietenkin kaikkein tavallisimpia äännevirheitä. Äännejärjestelmän hallinnan vaikeudet on kuitenkin eri asia kuin tällaiset foneettiset eli artikulaatiohäiriöt, joissa kyse on yksittäisistä äännevirheistä, ja joissa sanojen merkitykset on yleensä ymmärrettäviä.

Ne äännejärjestelmän hallinnan vaikeudet eli fonologiset vaikeudet hankaloittaa puheen havaitsemista (tai puhutaan myös kuullun hahmottamisesta) ja tuottamista, ja puhetta voi olla vaikea ymmärtää.

Jenni: Nuo tuollaiset puutteelliset ja epäselvät sanahahmot ovat tosiaan tuttuja ihan pienten lasten ensimmäisistä puheyriksistä, joista on joskus aika vaikea saada selvää. Esimerkiksi yhdellä pikkutyöllä lehmä oli mähmä, ja olen kullut, että itse olen sanonut traktoria pienenä ratkotiksi.

Tiina: Mielenkiintoista uutta tutkimustietoa on saatu myös siitä, että tämmöset äännevirheiden käsittelyn vaikeudet ei rajoitukaan vain kuultuun puheeseen, vaan kuullun puheen ja puheen näkyvien piirteiden havaitseminen ovat tiiviimmässä yhteydessä kuin aiemmin on luultu.

Jenni: Näkyvästä puheesta harvemmin kuulee puhuttavan ja se kuulostaakin aika oudolta. Mitä se tarkoittaa?

Tiina: Se tarkoittaa sitä, että kun puheen kuulemisen lisäksi voi myös nähdä puhujan, puheen havaitseminen nopeutuu ja tarkentuu.

On kuitenkin todettu, että lapset, joilla on kielenkehityksen vaikeuksia, havainnoivat tavallista heikommin myös puheen näkyviä piirteitä, eli ne ei osaa hyödyntää kasvojen,

<https://oph.fi/lukiloki>

suun liikkeiden ja huulion antamia vinkkejä puheen tunnistamisessa ja ymmärtämisessä yhtä hyvin kuin muut.

Jenni: Eli sitä nähdyn puheen havainnointia pitäisi siis erikseen harjoitella?

Tiina: Just niin. Suun liikkeiden havainnoinnin harjoittelu on erityisen tärkeää lapsille, joilla on kielenkehityksen vaikeuksia - ja tietenkin myös kuulovammaisille. Ääntöasentojen ja liikkeiden havainnointiin kiinnitetään onneksi yleensä huomiota ainakin äännekirjainvastaavuuksia opeteltaessa ihan kaikkienkin lasten kanssa.

Jenni: No mites se puhemotoriikka tähän liittyy?

Tiina: Tässä yhteydessähän me puhutaan verbaalista dyspraksiasta eli puheliikkeiden ohjailuvaikeudesta, mikä on taas ihan eri asia kuin esimerkiksi CP-vammaisten motoriset vaikeudet, jotka liittyvät enemmänkin puhelihasten toimintaan.

Jenni: Onko dyspraksia sitten myös eri asia kuin fonologiset vaikeudet?

Tiina: Joo, mutta dyspraksian erottaminen fonologisista vaikeuksista ei ole aina helppoa. Dyspraksiassa ongelma on kuitenkin puhemotoriikan suunnittelussa, ohjelmoinnissa ja säätelyssä. Silloin lapsen on vaikea tuottaa puheessa tarvittavia tahdonalaisia liikkeitä. Ja niitä saattaa olla vaikea tiedostaakin eli silloin äännetietoisuuskin on heikko.

Verbaalissa dyspraksiassa äänteiden, äänneyhdistelmien ja sanojen ääntäminen on työlästä ja virheellistä. Puhe voi joskus puuttua jopa lähes kokonaan tai sitä voi olla vaikea ymmärtää. Puheen rytmissä, painotuksissa ja ajoituksessakin voi olla poikkeavuutta.

Jenni: Onko se vähän niin kuin änkytystä?

Tiina: Se saattaa antaa joskus sellaisen vaikutelman, kun puheen tuottaminen on oikein työlästä ja sujumatonta. Ja sillä tavalla se eroaakin puhtaasti fonologisista vaikeuksista, joissa puhe voi olla hyvinkin sujuvaa, mutta epäselvää.

Jenni: Aiemmin puhuttiin, että tällaiset puheen havaitsemisen ja tuottamisen vaikeudet on lukutaidon kehityksen riskitekijöitä. Miten ne sitten ovat yhteydessä lukemaan oppimiseen?

Tiina: Tiedetään, että pelkästään yksittäisten äänteiden tuottamisen vaikeuksista ei seuraa vaikeuksia lukemaan ja kirjoittamaan oppimisessa, jos ne eivät ole vaikea-asteisia eikä niihin liity muita kielellisiä vaikeuksia. Äänteiden ja äänneyhdistelmien havaitsemisen, tunnistamisen ja käsittelyn eli niin sanotun fonologisen prosessoinnin vaikeudet sen sijaan näkyy lukutaidon omaksumisen vaikeuksina ja lukemisen epätarkkuutena.

Jenni: Siihen fonologiseen prosessointiinhan eli äänteellisen tiedon käsittelyyn sisällytetään yleensä fonologinen tietoisuus ja fonologinen muisti, joilla tarkoitetaan kykyä havaita ja tunnistaa yksittäisiä äänteitä ja äänneyhdistelmiä sekä kykyä käsitellä eli tallentaa ja palauttaa niitä mieleen.

Tiina: Joo. Ja joskus fonologiseen prosessointiin liitetään vielä nimeämissujuvuuskin, eli sillähän tarkoitetaan kykyä palauttaa mieleen ja tuottaa äänteitä ja äänneyhdistelmiä

sujuvasti. Tällainen nopea nimikkeiden mieleen palauttaminen on yhteydessä lukemisen ja peruslaskutaitojen sujuvuuteen. Sarjallisen nimeämisen hitaus onkin yksi keskeisimmistä luku- ja laskutaidon kehityksen riskitekijöistä.

Nimeämisvaikeudet ovat yleisiä lapsilla, joilla on kielenkehityksen vaikeuksia. Ne on usein ikätovereitaan hitaampia ja epätarkempia nimeäjiä.

Jenni: Entäs ne morfologiaan ja syntaksiin eli sanojen muodostamiseen ja taivuttamiseen ja lauseiden muodostamiseen liittyvät vaikeudet?

Tiina: Niitä sanojen muodostamiseen ja taivuttamiseen ja sitten vielä lauseiden muodostamiseen liittyviä vaikeuksia kutsutaan yhteisesti kieliopillisiksi vaikeuksiksi, ja ne onkin ihan tyypillisimpiä kielenkehityksen vaikeuksien ilmenemismuotoja.

Siksi ne ovat olleet erityisen mielenkiinnon kohteena, ja niitä on pidetty jopa kehityksellisen kielihäiriön tunnusmerkkeinä, mutta niitä ei kuitenkaan esiinny kaikilla lapsilla, joilla on kielenkehityksen vaikeuksia, eivätkä ne ilmene kaikilla samalla tavalla.

Jenni: Sehän me tiedetään, että kieliopilliset vaikeudet, kuten fonologiset vaikeudetkin, ovat kielikohtaisia.

Voi kyllä kuvitella, että ne tuottaa vaikeuksia erityisesti suomen kielessä, kun sanoilla voi olla tuhansia eri taivutusmuotoja, sanat sisältää monia merkitysyksiköitä, ja meidän kielessä yhdyssanojakin on paljon. Siksihän sanat on usein pitkiä varsinkin lauseyhteyksissä, joissa erilaiset taivutuspäätteet ja liitteet pidentää niitä entisestään.

Tiina: Siksi onkin mielenkiintoista, että kielissä, joissa taivutusmuotoja on paljon, lapset, joilla on kielenkehityksen vaikeuksia, hallitsee niitä kuitenkin paremmin kuin kielissä, joissa niitä on vähän. Silti he käyttävät kieliopillisesti yksinkertaisempia lauserakenteita kuin lapset, joiden kehitys näissä taidoissa etenee tavanomaiseen tapaan. Esimerkiksi suomenkielisillä lapsilla ilmaisut ovat lyhyempiä, subjekti saattaa jäädä pois ja joskus sanajärjestyskin saattaa olla poikkeava.

Jenni: Mitenkäs tällaiset vaikeudet sitten näkyvät lukemaanoppimisessa?

Tiina: Tottahan kieliopillisten rakenteiden ymmärtäminen ja tuottaminen kietoutuu luonnollisesti yhteen merkitysten ymmärtämisen kanssa, joka edellyttää lisäksi esimerkiksi hyvää sanavarastoa ja kielellistä muistia.

Jenni: Se taitaa tarkoittaa, että kieliopin hallinnan vaikeuksista yhdessä sanaston hallinnan vaikeuksien kanssa seuraa vaikeuksia erityisesti luetun ymmärtämisessä ja tuottavassa kirjoittamisessa.

Tiina: Joo. Ja tottahan nämä tyypilliset kielenkehityksen vaikeudet hankaloittaa laajemminkin lukemalla oppimista ja lukuaineiden opiskelua. Ne näkyy tietenkin myös vieraiden kielten kieliopin ja sanaston omaksumisen vaikeuksina.

Jenni: Miten ne sanaston hallinnan vaikeudet ilmenevät?

Tiina: Ne näkyy sanavaraston suppeuden lisäksi sanojen merkitysten kapea-alaisuutena ja vaikeutena omaksua abstraktimpia ja monimerkityksisempiä sanoja. Vaikeiden, abstraktien ja moniselitteisten käsitteiden ja ilmaisujen lisäksi ne monimutkaisemmat kieliopilliset suhteet ja vaativammat lauserakenteet saattavat tuottaa hankaluuksia myös.

Jenni: Semantiikassahan onkin kyse yksittäisten sanojen tai pidempien ilmausten avulla ilmaistuista merkityksistä.

Nyt me ollaan käsitelty neljä kielen osa-aluetta: fonologia, morfologia, syntaksi ja semantiikka, mutta vielä viides on vielä käsittelemättä: se pragmatiikka.

Tiina: Joo. Pragmaattiset vaikeudet eli vaikeudet kielen käyttötaidoissahan näkyy erityisesti kielen käyttämisessä sosiaalisissa vuorovaikutustilanteissa. Sanavarasto voi olla laaja, kielellinen muisti hyvä, ja kielen hallinta voi olla muiltakin osin muodollisesti hyvää, mutta sen tarkoituksenmukaisessa käytössä on vaikeuksia.

Jenni: Eikös jo pelkästään kieliopillisten rakenteiden ymmärtämisen vaikeuksista voi kyllä seurata vaikeuksia edelleen vuorovaikutustilanteissa?

Tiina: Voi. Pragmaattiset vaikeudet voivat olla tietenkin seurausta muista kielellisistä vaikeuksista, mutta ne voivat olla myös niistä riippumattomia.

Pragmaattiset vaikeudet ilmenevät etenkin sanontojen ja ilmausten epätarkoituksenmukaisena käyttönä, asiayhteyteen sopimattomina sanavalintoina ja vuorovaikutustaitojen puutteina. Se vastavuoroisuuden puute ilmenee esimerkiksi kyvyttömyytenä ottaa huomioon keskustelukumppanin vuorovaikutusaloitteita.

Jenni: Voivatko ne näkyä jotenkin muutenkin käyttäytymisessä?

Tiina: Joo. Ne kielen käyttöön liittyvät vaikeudet voivat kyllä ulottua laajemmallekin kuin pelkästään kielelliseen viestintään. Ne voivat näkyä myös vaikeuksina käyttää ja tulkita ei-kielellisiä viestintäkeinoja, niinkuin eleitä, ilmeitä ja äänensävyjä.

Jenni: Eivätkös tuollaiset vaikeudet ole tyypillisiä autismikirjon lapsille? Ja se herättää kysymyksen pitäisikö pragmaattiset vaikeudet luokitellakin osaksi autismikirjoa (kehityksellisten kielihäiriöiden sijaan)?

Tiina: Hyvä kysymys. Nämä asiat eivät ole ollenkaan yksiselitteisiä. Toisaalta lapsilla voi olla pragmaattisten vaikeuksien lisäksi kehityksellisille kielihäiriöille tyypillisiä, kielen rakenteeseen liittyviä vaikeuksia, mutta ei autismikirjon lapsille tyypillisiä erityisiä, rajoituneita mielenkiinnon kohteita tai toistavaa käyttäytymistä.

Siksi voidaan ajatella, että kyse on näiden vaikeuksien osittaisesta päällekkäisyydestä tai jatkumosta, jossa pragmaattiset vaikeudet sijoittuu kehityksellisten kielihäiriöiden ja autismikirjon häiriöiden väliselle alueelle.

Jenni: Eivätkös nämä lapset ole juuri niitä pikkuprofessoreita, jotka tietävät kaiken dinosauuksista ja oppivat lukemaan jo ennen kouluikää. Eihän heillä ole vaikeuksia lukemaan oppimisessa?

Tiina: Lapset, joiden vaikeudet painottuu kielen käyttötaitoihin ja joilla ei ole laajempia kielellisiä vaikeuksia, saattaa tosiaan joskus oppia lukemaan jopa ennen kouluikää ja kielen hallinta voi vaikuttaa muodollisesti hyvältä. Tällaiset pragmaattiset vaikeudet näkyy kuitenkin vaikeuksina sekä puhutun että kirjoitetun kielen tarkoituksenmukaisessa käytössä ja viestien tulkinnessa. Ja sehän hankaloittaa oppimista ja vuorovaikutusta monella tavalla.

Jenni: Tässä podcastissa me keskityttiin puhutun ja kirjoitetun kielen välisiin yhteyksiin, ja yhteenvetona voidaan varmaan todeta, että kielenkehityksen vaikeuksista seuraa <https://oph.fi/lukiloki>

yleensä vaikeuksia luku- ja kirjoitustaidon omaksumisessa tai ainakin jollain tavalla myös kirjoitetun kielen käyttötaidoissa, mutta koska kielenkehityksen vaikeudet voivat ilmetä yksilöllisesti niin monella tavalla, ne näkyy myös luku- ja kirjoitustaidon kehityksessä monella eri tavalla.

Tiina: Just niin. Ja se suhde on myös vastavuoroinen: Toisaalta kirjoitetun kielen vaikeudet voidaan nähdä seurauksena puhutun kielen vaikeuksista ja toisaalta heikko lukutaito vaikeuttaa edelleen puhutun kielen kehitystä. Sekin on tosi tärkeää tiedostaa oppimisen tukea suunniteltaessa.

Tekijät:

Puttonen, J., & Siiskonen, T. (2019). *Puhutun ja kirjoitetun kielen kehityksen vaikeudet*. Podcast. LUKILOKI-hanke 2018–2022. Jyväskylän yliopisto.